

БЛАГОЙ ШАЛАМАНОВ (София)

ПРИЛАГАТЕЛНИТЕ ОТ СЛУЖБИТЕ ЗА БЪЛГАРСКИТЕ СВЕТЦИ В ДРАГАНОВИЯ МИНЕЙ

Лексикално-семантичен анализ

Драгановият миней е среднобългарски празничен миней от втората половина на XIII в., наречен така по името на неговия съставител. Известен е на славистиката от 1852 г.¹ Основната част от ръкописа се съхранява в Зографския манастир. Освен това шест листа от него се намират в светогорския манастир „Св. Пантелеймон“, три листа — в Ленинградската библиотека „М. Е. Салтиков-Шчедрин“ и два листа — в Московската библиотека „В. И. Ленин“.

Ръкописът е забележителен от няколко страни: като най-ранен литературен паметник, който съдържа обединени в една книга шест служби на български светци², с художествената си изработка³ и със срещаните в него уникални средновековни нотирани песнопения⁴. Драгановият миней е най-слабо проучен в езиково отношение. Досега единствено върху материал от Службата за цар Петър има лексикално изследване⁵.

Обект на моя анализ тук са прилагателните имена от службите за Кирил (нататък СК), Методий (СМ), цар Петър (СЦП), Иван Рилски (СИР), Михаил Воин (СМВ) и Петка Търновска (СПТ).

В това изследване си поставям следните цели:

1. Да представя лексикалния състав на прилагателните, количествената им употреба и разпределението им в отделните служби.

¹ В. Григорович. Статъи касающися древняго словянскаго языка. Казань, 1852; Исследования о древних памятниках. Т. 1—2, 1852.

² Ст. Кожухаров. Търновската книжовна школа и развитието на химничната поезия в старата българска литература. — В: Търновска книжовна школа. Т. 1. С., 1974, с. 278; Ем. Георгиев. Литературата на Втората българска държава. С., 1977, 133—144.

³ Енциклопедия на изобразителното изкуство. Т. 1. С., 1980; А. Джурова. Орнаментални стилове в ръкописната книга на Втората българска държава. — В: Славянска палеография и дипломатика. С., 1980, 205—206.

⁴ А. И. Соболевски и др. Зографский тrefологий. СПб., 1913; Ст. Петров, Хр. Кодов. Старобългарски музикални паметници. С., 1973, 149—157; Бл. Шаламанов. Тита-нотацията в Драгановия миней. — Първа конференция на младите езиковеди. София. 11. XI. 1981.

⁵ Бл. Шаламанов. Лексикален състав на Службата за цар Петър в Драгановия миней — XIII в. — Международен симпозиум „Преславска книжовна школа“, Шумен, 18. IX. 1981.

2. Да систематизирам характерните словообразователни особености на едносъставните и сложните прилагателни.

3. Да отделя и класифицирам според смисловия контекст основните антонимни съотношения, изявени чрез прилагателните.

При екскерпиране на материала от службите съм използвал изданието на Й. Иванов⁶, фотокопията на Драгановия миней от библиотеката на БАН, както и картотеката на секция „История на българския език“ към Института за български език, в която има материал от СК и СМ.

Археографски и агиографски сведения

Службата за Кирил е писана след неговата смърт — 869 г. Известна е по 23 преписа⁷.

Службата за Методий е написана след неговата смърт — 885 г. Тя е дело на Константин Преславски⁸. Известен ми е още един препис в миней от XIII в.⁹

Службата за цар Петър възниква след неговата смърт — 969 г. Позната е още по Белградския миней № 434 от XIII—XIV в.

Службата за Иван Рилски е наново преработена в 1195 г., когато са пренесени неговите мощи от планината Рила в столицата Търново. Преписите от тази служба са многобройни.

Службата за Михаил Воин от Потука е създадена по времето на българския цар Калоян (1197—1207), който пренася в Търново мощите на светеца-воин. От тази служба са известни други два преписа: в Ленинградския миней Fп I 72 от XIV в. и в Синайския миней № 25 също от XIV в.¹⁰

Службата за св. Петка Епиватска е създадена в 1221 г., когато са пренесени мощите ѝ в Търново. Преписите от този вариант на службата са многобройни.

I. По отношение на първата поставена задача представям всички прилагателни в единен азбучен словник, като срещу всяко от тях посочвам неговата фреквентност под съответната служба, в която се среща прилагателното. Службите цитирам по времето на съставянето им, а не според календарната последователност в Драгановия миней.

От представения материал лексикалната приемственост на среднобългарските служби изглежда така:

1. Авторът на СПТ по-добре е познавал СК и СМ, отколкото СЦП. Ред общи прилагателни потвърждават този извод: *краснь*, *непорочнь*, *светносенъ*, *съпаснь*, *твърдъ* (СК : СПТ); *богороднь*, *бъсовьскъ*, *вълнн*, *вольнъ*, *стнховьнъ* (СМ : СПТ); *въсѣчьскъ* (СК : СМ : СПТ) и *прѣсватъ* (СК : СЦП : СПТ).

2. Авторът на СИР е използвал по-слабо службите, които са я предхождали: *вышнь*, *лъстнь* (СК : СМВ) и *прѣговьрьнъ* (СК : СМ : СМВ).

⁶ Й. Иванов. Български старини из Македония. С., 1970, 296—305, 359—367, 389—390, 426—431.

⁷ К. Нихоритис. Из славянските ръкописи на Великата лавра в Света гора (Новооткрит препис на службата за Кирил Философ). — Старобългаристика, 1982, № 4, 21—31.

⁸ Dr. Kostic. Бугарски епископ Константин — писац Службе св. Методију. — Byzantinoslavica, Praha, 1937—1938, № 7, 189—211.

⁹ Й. Иванов. Цит. съч., с. 301.

¹⁰ Кл. Иванова. Неизвестни служби на Иван Рилски и Михаил Воин. — Изв. ИБЕ, т. 22, 1973, 224—235.

№	Прилагательно	СК	СМ	СЦП	СИР	СМВ	СПТ	Всичко
1	АДАМОВЪ	1			2			1
2	АНГЕЛЬСКЪ		1					2
3	АПОСТОЛЬСКЪ						1	1
4	АФРИКАНОВЪ				1			1
5	БЕЗГЛАСЬНЪ		1					1
6	БЕЗМЪЖЬНЪ				1			2
7	БЕЗНАУААЛЪНЪ	1			2			2
8	БЕЗОУМЬНЪ				2		3	5
9	БЕСПЪЛЪТЪНЪ							1
10	БЕСЧИСАЛЪНЪ	1					1	1
11	БЕСЪМЪРЪТЪНЪ						1	1
12	БЛАГОВЕРЬНЪ				1			1
13	БЛАГОУПЪНЪ				1	1	1	3
14	БЛАГОСЛОВЕНЪ				1			1
15	БЛАГОУГОДЪНЪ					1		1
16	БЛАГОУЧЪСТЕНЪ					1		1
17	БЛАГОУЧЪСТЪНЪ					1	1	4
18	БЛАГЪ	2		1	6	1	2	29
19	БЛАЖЕНЪ	11	7		1	2		1
20	БАНЖЬНЪ				2			2
21	БАЪГАРЬСКЪ						1	1
22	БОГАТЪНЪ				1			3
23	БОГОДЪХНОВЕНЪ	1	1				3	3
24	БОГОМЪДЪРЪ		1				2	3
25	БОГОРОДЪНЪ							1
26	БОГОСНАНЪНЪ	1			1			1
27	БОГОУЧЪСТЕНЪ				11	2	10	35
28	БОЖИИ	11	1		2	1		7
29	БОЖЬСТЕВЪНЪ	3	1					1
30	БОЛНИ	1			1			1
31	БРАЧЪНЪ						2	3
32	БЪСОЕВЪСКЪ		1				1	2
33	БЕАНИ		1				1	10
34	БЕАНКЪ		1	1	7		1	1
35	БЕСЕЛЪ							1
36	БЕТЪХЪ	1			1			3
37	БНДНИМЪ			2	1			1
38	БЛАДЫЧЪНЪ							1
39	БОННЫСКЪ	1					1	2
40	БОЛЪНЪ	1				2	1	5
41	БРАЖНИ		1					1
42	БРЪХОВЪНЪ			1	1			1
43	БРЪЗАВЕЛЕНЪ				1			1
44	БЫСОКЪ					1	1	2
45	БЫШЪНЪ	1					1	1
46	БЪСКРАСЪНЪ					1		1
47	БЪСЕСЕВЪТАЪ					2		2
48	БЪСЕСЛАВЪНЪ				1			1
49	БЪСЧИСАЛЪНЪ							

№	Прилагателно	СК	СМ	СЦП	СИР	СМВ	СПТ	Всичко
50	ВЪСЕСЪСТЬНЪ				1	1		2
51	ВЪСЪЧЪСКЪ	1	1				1	3
52	ВЪРЪНЪ	2	4		6	1	2	15
53	ВЪЧЪНЪ			1				1
54	ГЛАСЪНЪ	1						1
55	ГЛЖВОКЪ				1			1
56	ГОРЪКЪ						1	1
57	ГОРЪСКЪ				1			1
58	ГОСПОДЪНЪ		1		4	1		6
59	ГРЪДЪНЪ				1			1
60	ГРЪХОВЪНЪ		1					1
61	ГРЪШЪНЪ			1				1
62	ГЫБЕЛЪНЪ	1						1
63	ДААЕЧЪНЪ						1	1
64	ДЕСЪНЪ		1				1	2
65	ДНЕВЪНЪ					1	1	2
66	ДНЕРАМАЛЪСКЪ		1				1	1
67	ДОБАЛЪСТВЪНЪ							
68	ДОБРЪ			1		3	1	3
69	ДОСТОИИЪ				3	3	1	7
70	ДОСТОХВАЛЪНЪ	2						2
71	ДРАГЪ	2						2
72	ДРЕВЪНЪ				2			2
73	ДРОУГЪ						1	1
74	ДРЪВЪНЪ						1	1
75	ДОУХОВЪНЪ	3			2			7
76	ДОУШЕВЪНЪ	1			2		2	4
77	ДЪВОУЧЪСТЬНЪ					1	1	1
78	ДЪНЕВЪНЪ				1			1
79	ЕВРЪНСКЪ	2	1					3
80	ЕДЕМЪСКЪ				2			2
81	ЖЕСТОКЪ				1			1
82	ЖНЕНОСЕНЪ						1	1
83	ЖНЕЪ				2		2	4
84	ЖНДОЕВЪСКЪ	1						1
85	ЖНТННСКЪ		1		4			8
86	ЗАДЪСКЪСКЪ						3	1
87	ЗАПАДЪНЪ	3					1	3
88	ЗЕМЪНЪ	1		1	3		1	6
89	ЗАЛОГОЛАГОАНЪ	1						1
90	ЗАЛЪ	2	2		3			7
91	ЗМННЪ						1	1
92	НАКОВАЛЪ				1			1
93	НЕРУСААНМЪСКЪ				1			1
94	НДОЛЪСКЪ					1		1
95	НЗЪБРАНЪНЪ	1			2			3
96	НЗОВНАЛЪНЪ			1				1
97	НКОННСКЪ				1			1
98	НОРДАНОЕЪ						1	1

№	Прилагателно	СК	СМ	СЦП	СИР	СМВ	СПТ	Всичко
99	НОРЪДАНЬСКЪ						1	1
100	НСТНЬНЪ	1			1			2
101	НСТЪ		1					1
102	КНПРЬСКЪ				1			1
103	КРАНЖГАНЪ				2			2
104	КРАСЬНЪ	1					1	2
105	КРОТЪКЪ	1						1
106	КРЬСТЪНЪ					2		2
107	КРЪПЬКЪ				2		1	3
108	КЪННЖЪНЪ				1			1
109	ЛЪГЪКЪ				1			1
110	ЛЪСТНЕЪ		1			1		2
111	ЛЮТЪ		3		1		1	4
112	ЛЖКАЕЪ		1		1			2
113	МАДНАМАЛЬСКЪ	1						1
114	МНАОСРЪДЪ		3					3
115	МНАОСТНЕЪ				1			1
116	МНРЪНЪ						2	2
117	МНРЬСКЪ				4			4
118	МЛАДЪ	1						1
119	МОРАВЬСКЪ		3					3
120	МОРЬСКЪ				2			2
121	МРАЗЪНЪ	1						1
122	МРЪТЪВЕЪ				1			1
123	МРЪЗЪКЪ				1			1
124	МЪНОГОБОГАТЪНЪ				1		1	1
125	МЪНОГОЛЪТЪНЪ						1	1
126	МЪНОГОЦЪНЪНЪ							1
127	МЪНОГОЧЪСТЪНЪ		1					1
128	МЪННН			1				1
129	МЪДАЪНЪ						1	1
130	МЪЕСТЪНЪ					1		1
131	МЖДРЪ	6	4			1	1	12
132	МЖЖЬСКЪ		1					1
133	НАВЕЧЕРЪНЪ	1						1
134	НАВОДАЪНЪНЪ	1						1
135	НЕБЕСЪНЪ	2			3		5	10
136	НЕВЕШТЪСТВЪНЪ		1					1
137	НЕВНАДНМЪ			1				1
138	НЕВРЪДЕНЪ					1		1
139	НЕВЪМЪЕСТНМЪ		1					1
140	НЕДЪЖЪНЪ		1					1
141	НЕНЗЪГЛАГОЛАНЪ	1						1
142	НЕНЗДРЪЧЕНЪ						1	1
143	НЕКАЮЧНМЪ		1					1
144	НЕОПАЛНМЪ				1			1
145	НЕПОБЪДНМЪ					1		1
146	НЕПОРОЧЪНЪ		1				1	2
147	НЕПРЪХОДАЪНЪ				1			1

№	Прилагателно	СК	СМ	СПП	СИР	СМВ	СПТ	Всичко
148	нераздръшнмъ				1			1
149	нескверньнъ					1		1
150	нескѣдънъ						1	1
151	несънънъ				1			1
152	нетълвнънъ				1			1
153	нечъстнъ				3			3
154	нншть					1		1
155	новъ	1	1					
156	огньнъ	1	1		1		1	4
157	окадънъ	1	1					2
158	оръльскъ		1					2
159	отъчъскъ				1			1
160	панонъскъ		2					1
161	павътънъ						1	2
162	павътъскъ						1	1
163	погыбъвънъ				1			1
164	подобънъ	1	2		1			4
165	помыслънъ				1			1
166	послаушъланъ	1			1			1
167	пославадънъ				1			1
168	постънъ						1	1
169	правоевърънъ	1	1					2
170	правъ			1		1		3
171	правъдънъ				8		1	1
172	присъносъщтънъ				1			9
173	прнтъчънъ	1						1
174	пророчъскъ	2						1
175	пространънъ		1					2
176	протнънъ		1	1				1
177	прѣбалаженъ	1		2	6			2
178	прѣбожъствънъ					1	1	10
179	прѣеланъ			1				1
180	прѣгрѣшънъ				1			1
181	прѣмнрънъ							1
182	прѣмѣдръ	1	2		1		1	1
183	прѣнепорожънъ				1			5
184	прѣподобънъ	1			21			1
185	прѣпетъ		2	1			9	34
186	прѣсвѣтълъ	4						1
187	прѣсватъ	1	4	2			1	4
188	прѣслабънъ	1	2		1		2	9
189	прѣхвалънъ					1	2	7
190	прѣчнстъ	6	2		3		2	2
191	прѣчьстънъ			1			5	16
192	посътынънъ				5			1
193	пѣсъннъ	1						5
194	равъносъщтънъ	1						1
195	равънъ	1						1
196	радостънъ						1	1

№	Прилагателно	СК	СМ	СЦП	СИР	СМВ	СПТ	Всячко
197	РАЗАНЧЪНЪ						1	1
198	РАЗОУМЪНЪ	1			1		1	3
199	РАНСКЪ				2		1	3
200	РАЛЪНЪ				2			2
201	РНМЪСКЪ						1	1
202	РОДНТЕЛЪНЪ						1	1
203	РЫЛЪСКЪ				4			4
204	СЕВТНАЛЪНЪ	1	1	1			1	5
205	СЕВТОЗАРЪНЪ				1		1	1
206	СЕВТОНОСЕНЪ	1					1	2
207	СЕВТАЪ	2	1	1				6
208	СЕАТЪ	13	16	3	1		1	69
209	СНАЛЪНЪ				11	7	19	1
210	СЛАВЕНЪ		7		1	2	2	12
211	СЛАДЪКЪ	1			1			2
212	СЛОВЕСЪНЪ	1			1			1
213	СЛОВЕНЪСКЪ		2					3
214	САВЪПЪ	1	1					1
215	СОЛОМОНЪ				1			1
216	СОЛОУНЪСКЪ		1					1
217	СРЕДЪЧЪСКЪ				1			1
218	СТАРЪ						1	1
219	СТНХОВЪНЪ		1				1	2
220	СТРАНЪНЪ		1		1			2
221	СТРАСТЪНЪ		1					1
222	СТРАШЪНЪ				1			1
223	СОУГОВЪ			1				1
224	СОУХЪ			1			1	2
225	СЪДРАВЕЪ		1					1
226	СЪКРОВЕНЪ						1	1
227	СЪМРЪТНОСОЪНЪ						1	1
228	СЪПАСЪНЪ	2					1	3
229	СЪВЕРЪСКЪ	2						2
230	СЪДААЛЪНЪ	1	1					2
231	СЖДЪНЪ				1			1
232	СЖПРОТНЕНЪ			3				3
233	ТЕРЪДЪ	1					1	2
234	ТЕКЛОММЕННЪ		1					1
235	ТЕПЪЛЪ				1	1		2
236	ТННЕНЪНЪ				1			1
237	ТРИАБЪТЪНЪ						1	1
238	ТРОНЪСКЪ				1			1
239	ТРЪСЕАТЪ	1						1
240	ТРЪНОВЕНЪ						1	1
241	ТРЪСАЗНЪЧЪНЪ	3						3
242	ТРЪПОДОУШЕНЪ					1		1
243	ТРЪВЕНЪ						1	1
244	ТЪЗОНМЕННЪ						1	1
245	ТЪШЪ					1		1

№	Прилагателно	СК	СМ	СЦП	СИР	СМВ	СПТ	Всичко
246	ТЪЛЪНЪНЪ				2			2
247	ТЪМЪНЪ	1						1
248	ТЪЛЪСЪНЪ	1						1
249	ТАЖЪКЪ				1			1
250	ОУГОДЪНЪ					1		1
251	ОУМНАЕНЪ		1					1
252	ОУМЪНЪ						1	1
253	ОУННН			1				1
254	ОУСРЪДЪНЪ				1			1
255	ФНЛОСОФСЪКЪ	1						1
256	ХАНАНЕНСЪКЪ	1						1
257	ХРАБРЪ		1					1
258	ХРНСТОВЪ				2	5	2	9
259	ХРНСТОЛЮБЕНЪ				1			1
260	ЦРЪКЪВЪНЪ	1						1
261	ЦЕЛОМЪДЪРЪНЪ				1			1
262	ЦЕЛЪБЪНЪ		1					1
263	ЧНСТЪ	1	3		2	1	12	19
264	ЧОУДЪСЪНЪ				1			1
265	ЧЪСТЪНЪ		2	2	3	2	3	12
266	ШНРОКЪ	1						1
267	ШТЕДЪРЪ		1		1			2
268	ЮЖЪНЪ	1						1
269	НАВЪСТЪВЪНЪ					1		1
270	НАДОВНЪТЪ						1	1
Общо прилагателни		80	67	26	110	42	91	416
Общо словоупотреби		144	120	34	227	63	165	753

3. Авторът на СИР също ограничено употребява прилагателните, познати от старобългарските служби: *нстнънъ*, *сладъкъ* (СК:СИР); *ажкавъ*, *странънъ* (СМ:СИР); *богодъхновенъ*, *златъ*, *подобънъ* (СК:СМ:СИР); *внѣмъ*, *послѣдънъ* (СЦП:СИР). Приведените данни са извлечени само от кръга на рядко срещаните в тези служби прилагателни, тъй като онези, които се срещат в 4—5—6 служби, са обичайни за химнографския жанр, поради което се употребяват много често.

Отсъствието в СЦП на примери от прилагателните: *божнн*, *вѣрънъ*, *прѣславаънъ* и *чнстъ*, както и в СМВ от прилагателните: *прѣподобънъ*, *свѣтнаънъ*, *свѣтаъ* е обяснимо с това, че и двете служби имат сравнително много по-малък текст, отколкото в останалите служби. Само прилагателните *блаженъ* и *сватъ* се срещат във всички служби.

Сравнението на прилагателните, посочени в сводния словник, със старобългарските речници¹¹ илюстрира добре езиковото богатство на Драгановия

¹¹ К. Мирчев. Енински апостол. Старобългарски паметник от XI в. С., 1965; Д. Иванова-Мирчева. Йоан Екзарх Български. Слова. Т. 1. С., 1971; А. Давидов. Речник-индекс на Презвитер Козма. С., 1976; L. Sadnik und R. Aitzetmüller. Handwörterbuch zu den Altkirchenslavischen Texten. Heidelberg, 1955; Slovník jazyka staroslovens-

миней и очертава лексикалния принос на ръкописа както за среднобългарската, така и за старобългарската лексика.

Към старобългарската лексика спадат 16 прилагателни, които не са известни на ръкописите от IX до XI в. Като се знае, че Драгановият миней е от XIII в., възниква оправдано въпросът, дали тези прилагателни не са резултат на по-късна намеса на съставителите на празничния миней. Този проблем е разрешим единствено чрез текстологичен анализ на всички познати преписи на българските служби. Засега те остават в тази група с възможен старобългарски произход.

а) Прилагателни, които се срещат само в СК (10): богоснианънъ, достохвалънъ, златоглаголънъ, маднамакънъ, пьсьнънъ, равъносжштънъ, свверьскъ, трьсьнънъ, фнлософьскъ и южънъ.

б) Прилагателни само в СМ (6): днерамалъскъ, невештьствънъ, орълъскъ, паноньскъ, теклонменнъ и оумнлнъ.

Към среднобългарската лексика се причисляват безспорно 33 прилагателни, употребени в службите, които са възникнали през XII—XIII в.

а) само в СИР (14): благодѣнъ, възлюбленъ, всьсчслънъ, горьскъ, гръдънъ, неопалнъ, нераздѣлнъ, несънъ, помыслънъ, прѣгрѣшънъ, прѣнепорочънъ, рыльскъ, срьдъчскъ и тинънъ.

б) само в СМВ (7): всьсвѣтаъ, добльствънъ, дъвочьствънъ, невѣждънъ, трнѣтънъ, трѣподѣшънъ и явьствънъ.

в) само в СПТ (10): афркановъ, всьскрслънъ, дальчънъ, жнвоносенъ, здъскъскъ, мзногобогатънъ, прѣмнрнъ, прѣпѣтъ, свѣтозарънъ и трѣновънъ.

г) само в СИР и СМВ (2): всьсчъствънъ и теплъ.

II. Словообразователните пътища за увеличаване на основния лексикален фонд на прилагателните имена са разнообразни. Затова тук отделям внимание само на най-характерните особености на префиксалното и суфиксалното образуване на нови производни прилагателни.

1. Суфиксални словообразователни особености

а) Прилагателните имена с етнонимна основа от типа: бългърьскъ, еврѣнскъ, жндовьскъ, словѣнскъ, както и тези с ономастична основа са образувани единствено със суфикса -ьскъ (-нскъ след гласни), например: моравьскъ, паноньскъ, рыльскъ, соловьскъ, срьдъчскъ и др.

б) Притежателните прилагателни, образувани от основа на лично име, са образувани по два начина:

— чрез суфикса -овъ: адамовъ, афркановъ, нрдановъ;

— със суфикса -ѣ(ь): наковѣ и солонѣ. Тези два примера от СИР загатват, че този стар суфикс през XII в. е все още жива граматична категория за образуване на притежателни прилагателни имена.

2. Префиксални словообразователни особености

а) Основен модел за известно нюансиране на първичните прилагателни и частично разширяване на основното значение е използването на префиксите. Най-чест сред нашите примери е префиксът прѣ-: прѣ- блаженъ, прѣ- бо-

жъстъвънъ, прѣ-вѣанкѣ, прѣ-мнрънъ, прѣ-мждръ, прѣ-непорочънъ, прѣ-сватъ, прѣ-свѣтълъ, прѣ-славънъ, прѣ-чнстъ и прѣ-чъстънъ.

б) Към семантично противопоставяне довежда образуването на прилагателни посредством представката без-: без-гласънъ, без-оумънъ, безплътънъ, и с представката не-: не-внѣднмъ, не-тълъвънъ.

Сложни прилагателни

От всичко 270 прилагателни сложните прилагателни са едва 48. Най-много сложни прилагателни от старобългарските служби има в СК (9), а сред среднобългарските служби — в СИР и СПТ (по 12). Краткото статистическо наблюдение показва непрекъснатост на словообразователния процес на сложни прилагателни и дори обогатяване на изразните възможности на българския език през среднобългарския период.

1. В среднобългарските служби сложните прилагателни с първи компонент са общо 12: благо- (6), все- (5), много- (4), дъво-, жнво-, кран-, прнсьно-, сѣмръто-, тръпо-, тѣзо-, хрнсто-, цѣло- (с по 1 употреба).

2. В старобългарските служби сложните прилагателни се явяват епизодично. В тях са намерили място само 5 компонента като първа съставна част и всичките са еднократно употребени: досто-, злато-, мноло-, равъно- и текло-.

3. С по-универсален характер за старобългарската и среднобългарската морфология са първите съставни части на 4 прилагателни: бого- (с честотност 5), право-, свѣто-, тръ(н) — (с по 1 случай).

Появата на новообразувани сложни прилагателни в химнографски творби, които нямат пряк преводен характер (каквито са българските служби), говори против мнението, че сложните имена са възниквали единствено чрез калкиране от гръцки език или по чисто книжовен път. Голяма част от тези прилагателни въобще не приличат на книжовни клишета, а, напротив, съдържат елементи на живо словообразуване. Наличието на сложни прилагателни и в среднобългарските приписки¹² (също жанр без гръцки съответствия), и в българските говори¹³ ни показва, че проникването им в книжната може да бъде и дело на непрочуено народно словотворчество.

Антонимни прилагателни

1. За локално понятие

1.1. Антонимната двойка 'небесен—земен' в Драгановия миней, респ. в българските служби, е една от най-разпространените. Позната ни е най-рано от СК. Използувана е и от авторите на СИР и СПТ. Основното значение на антонима е *който се обяснява от указаната посока*.
земънъ

1. Който се отнася до твърдата повърхност: — бокъ 'твърд, недра';

2. Който се отнася до горния слой на земята: — плътъ; 3. Прен. —

¹² Бл. Шаламанов. Към словообразуването на сложните прилагателни. По данни от среднобългарските кирилски приписки. — Бълг. език, 1985, № 2.

¹³ Л. Василева. Сложни съществителни с първа съставна част числително име в българските говори. — В: Лексиколожки и лексикографски проучвания. С., 1983, 233—236.

който е необикновен, съвършен — ангѣлъ, звезда; 4. Прен. — 'телесен': — неджгъ.

НЕБЕСЪНЪ / ВЪШЪНЪ

1. Който се намира на небето: — градъ, обитѣль, чрътогъ; 2. Прен. — съвършен — чловѣкъ; 3. Прен. — 'необикновен' — снаа; ◇ цѣсарьство небесъно 'рай'.

1.2. Антонимната двойка 'северен—южен' е позната от СК. Общият им семантичен определител е *който се намира в указаната посока*. Тези прилагателни не са развили все още своята метафоричност, което личи от съчетаемостта им със съществителните градъ, земя, вселѣна. Освен противопоставянето съвѣрьскъ — южънъ загатното е и другото противопоставяне 'изток—запад'. Прилагателното западънъ който се намира на запад се съпътствува от съществителните: кран, ѣзыкъ 'народ'.

2. За физическо състояние

2.1. Антонимната двойка 'жив—мъртъв' е позната само от СИР. Тя е богато представена и със синонимната двойка жнвоносѣнъ—сѣмрътоносѣнъ, която се среща в СПТ.

ЖНВЪ

1. Който живее: — люднѣ; 2. Който е като истински: — благодатъ;

3. жнвоносѣнъ — който дава живот: — крѣстъ; 4. сѣсѣмрътънъ — който остава завинаги: — доуша.

МРЪТЪВЪ

1. Който не живее. — тѣло; 2. сѣмрътоносѣнъ — който причинява смърт: — грѣзѣннѣ 'ухапване'.

3. За материално състояние

3.1. Антонимната двойка богатънъ — ннштъ е носител на значението *който има / няма богатство*. Най-рано е засвидетелствувана в среднобългарските служби. В разглеждания от мене материал има още едно прилагателно мѣнобогатънъ, което съотнесено към съществителното сѣкровнштѣ е носител на основното значение, докато богатънъ в контекст със съществителното помышѣленнѣ 'помисъл' се използва с преносното значение *който е съвършен*.

4. За универсален размер

4.1. В семантичното противопоставяне участвуват и сравнителните степени на тези прилагателни, които нямат положителна форма волнн — мѣннн.

ВОЛНН/ВЕЛНН, ВЕЛНЪ, ПРѢВЕЛНЪ

1. Който надминава определеното, допустимото, очакваното: — вѣда, благодатъ, боура, мнолѣсть, хвалаа 'похвала'; 2. Който е прославен: — Монствн, отъць, пастыръ, поуcтѣннѣ, цѣсаръ; 3. Който е известен: — слава; 4. Който е изключителен: — свѣтъ.

МѣННН / МАЛЪКЪ — Ѧ

1. Прен. — който е по-млад: — братъ.

5. За зрительно-възприемателни качества

5.1. Антонимната двойка 'светъл—тъмен' е дело на автора на СК. От другите пет служби не е използван само в СМВ. Предпочитанието към свѣтълъ в наличните примери е очевидно.

СВѢТЪЛЪ / ПРѢСВѢТЪЛЪ

1. Който излъчва светлина: — **заря**, **звѣзда**, **лъчѣ**; 2. Прен. — който е съвършен като светлина: — **красота**, **жѣтнѣ**; 3. Прен. — който съдържа яснота: — **слово**, **ѣзыкѣ**; 4. Прен. — който е озарен от радост: **трѣжѣство**; 5. **свѣтоносѣнѣ**: а) тържествен: — **паматѣ** 'помен', б) който носи светлина: — **Параскѣва**; 6. **свѣтозарѣнѣ** — който разпрѣсква справедливост: — **благодатѣ**, **вѣзданѣ**; ◇ **свѣтъла сѣвѣта** — съботният ден след Великден. **тъмѣнѣ**

1. Прен. — който е потънал в мрак, непросветен: — **народѣ**.

5.2. Антонимната двойка 'сладък—горчив' е позната от най-ранните служби, но нито един автор не е използвал в творбата си двата полюса. **сладѣкѣ**

1. Прен. — сладкогласен, сладкоречив: — **грѣтанѣ** 'гърло', **ѣзыкѣ**. **горѣкѣ**

1. Горчив: — **вѣкоуѣ**.

5.3. Антонимната двойка **лъгѣкѣ**—**тажѣкѣ** е позната от СИР. Тези прилагателни доминират предимно с преносните си значения, което свидетелства за развита метафоричност на химнографския жанр. **лъгѣкѣ**

1. Прен. — поносим, който не е мъчителен: — **ѣремѣ** 'бreme'. **тажѣкѣ**

1. Прен. — труден, който е мъчителен: н **глѣ намѣ прѣгрѣшенѣна** **нашего наказанѣна** ... н **бѣ намѣ вѣ обанченѣ помышленѣна** **нашѣна**. **тажѣка** естѣ л. 44638.

5.4. Антонимната двойка 'топъл—студен' е позната от старобългарските служби. **теплѣ**

1. Прен. — пламенен, горещ: — **моантѣва**, **застѣпѣнѣкѣ**. **мразѣнѣ**

1. Който е много студен, мразовит: — **знѣма**.

6. За оценъчни понятия

6.1. Антонимната двойка 'истинен—лъжлив' е позната от старобългарската епоха, но само в СИР са употребени съвместно и двете форми на прилагателните.

истѣнѣнѣ

1. Който е правилен: — **пѣтъ**; 2. Прен. — правдив: — **мѣдрѣсть**. **лъжѣвѣ**

1. Който действа злонамерено: — **хѣра**; 2. Прен. — измамен, порочен: — **доуша**.

Изводи

1. В химнографския жанр, където има стремеж да се утвърди доброто, светлото, радостното и т. н., от антонимните съотношения по-активно развиват своята образност съответните положителни форми на прилагателните.

2. Комплексният метод при проучване на езика позволява да се проследят творческите възможности на отделни автори, както и историческото

развитие на лексикалната поява на прилагателните и семантичната натовареност още в най-ранния период на българския език. Например в СК се очерта значителен превес на непозната досега лексика, а също така и по-богата нюансировка в значенията на прилагателните. А подобни изводи дават повод за нови по-верни обобщения.

3. Изследването представя, макар и бегло, словното богатство на Драгановия миней, който се оказа не по-малко ценен и откъм езиковата си страна.

4. Изворовият материал, който бе приведен, до известна степен има и приложимост в лексикографската практика при събирането и обработването на изворовите данни за бъдещия многотомен Исторически речник на българския език от IX до XVIII в.